

KNIHOPISNÍ AUTOŘI Z HLEDISKA MÍSTOPISNÉHO

Václav Pumprla

Když jsem přemýšlel o náplni svého dnešního příspěvku, bylo mě už dopředu jasné, že se bude týkat problematiky, na které v současné době nejvíce pracuji, tzn. Knihopisu.¹ Musím však hned úvodem říci, že knihopisnou tematiku jsem od samého začátku svého zapojení na svém pražském pracovišti nepovažoval jen za záležitost čistě knihovnickou a bibliografickou, ale chtěl jsem se prostřednictvím česky psaných knihopisných záznamů pokusit o osvětlení období let 1501–1800, zvláště pak období pobělohorského z hlediska knižní kultury. Chtěl jsem, a chci i dnes, upozornit na to, kdo byli oni autoři a tiskaři, kteří nesli pochodeň českého jazyka a literatury po celá tři staletí, a to v době pro český jazyk ne právě lehké. Chtěl jsem znát jejich jména, místa působení, jejich zaměstnání či povolání. Chtěl jsem ale také zjistit, a je to stále můj záměr, proč a kdo ta díla v českém jazyce psal, případně díla kterých autorů byla do češtiny překládána, kým a proč.

Zjistil jsem však jednu závažnou věc. Probírat se touto problematikou jen z knihovnického a bibliografického hlediska by bylo málo. Musím se proto hlouběji seznamovat alespoň v nutné míře s náplní dobového společenského a historického dění, zjistit klady, zápory a tendence daného období, v kterém tištěná díla byla vydávána.

Už v minulém konferenčním příspěvku jsem napsal, že Knihopis přináší vynikající příležitost věnovat se jeho autorům z hlediska vymezeného časem, prostorem a jazykem. Totiž, vytištěná díla jsou sevřena v čase (léty 1501–1800, s jistým převisem do začátku 19. století), prostorem (tj. současnou Českou a Slovenskou republikou – tak byl Knihopis původně koncipován) a jazykem, což byla na obou územích čeština (na Slovensku s jistými krajovými slovenskými prvky).

Další hledisko, o které mi jde, je zjišťování a nalézání málo známých až neznámých autorů, o nichž biografické a bibliografické příručky mlčí. Pochopitelně. Byli to autoři, kteří napsali jen nevelká příležitostná kázání, příručky pro vedení domácích hospodářství nebo jak si zachovat zdraví apod. A přitom to byli právě oni, kteří kvůli česky psaným textům pocítili často nepřízeň mocných, nepochopení okolí a naopak lásku obyčejného člověka, pro něhož byla tato díla určena, protože on, prostý obyvatel, latině nebo němčině nerozuměl.

¹ Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Praha 1939–1967. 9 sv.

Nechtěl jsem však zůstat jen u jednoduchého biografického zkoumání, odkud který autor je a co napsal, ale chtěl bych rozšířit svůj zájem také na další hlediska. Začínám hlediskem místopisným v širším slova smyslu, tj. chci zkoumat další životní osudy těchto autorů v určitém prostoru i čase a v souhrnu vytvořit jakýsi místopisný literární atlas let 1501–1800 česky psané literatury, a to pro česká území a Slovensko. Základem se mi stane dnešní správní dělení obou republik podle krajů a okresů. Vypsáním činnosti autorů po jednotlivých krajích by tak v souhrnu mohla vzniknout jakási prostorová mozaika autorů, kteří působili v jednotlivých částech obou republik v určitém časovém, prostorovém a jazykovém prostředí. Znovu ale chci připomenout už loni vyřčenou tezi, že totiž česky psaná literatura je jen jednou ze součástí literární produkce na našem území, a to vedle latiny, němčiny a případně dalších jazyků.

První takovou zkušenost, zatím jenom velmi dílčí, jsem udělal se Slovenskem. Ve dnech 8.–10. listopadu 2005 proběhla v Levici na jihu Slovenska obdobná konference o historických a vzácných fondech, jaká je nyní v Olomouci. Jezdím na Slovensko od roku 1987 a vždy si připravím nějaký příspěvek. Tentokrát jsem si připravil, zatím jen narychlo, příspěvek o slovenských autorech v Knihopisu, protože, jak známo, Knihopis obsahuje jak české, tak slovenské autory. Říkám-li narychlo, pak to bylo způsobeno tím, že jsem práci na místopisné knihopisné databázi ukončil asi týden před konáním této slovenské konference. Proto jsem si alespoň stručně zpracoval slovenské autory podle výše zmíněného místopisného klíče a částečně také podle jejich autorského osobního profesního zaměření. A vyšla mi pro českého badatele zajímavá věc. Z oněch 229 autorů, majících místopisně nějaký vztah ke Slovensku a píšících slovenskou češtinou, mi vyšlo, že téměř 60 % z nich patřilo k evangelickým kněžím, 30 % ke katolickým kněžím, zbytek pak k různým světským profesím – lékařům, přírodovědcům, autorům hospodářských příruček apod., kde zatím náboženskou příslušnost nemám zjištěnou. Další zajímavostí, ve srovnání s českými poměry, je zjištění, že působnost těchto evangelických farářů se neomezovala jen na období do Bílé hory, jak tomu bylo v českých zemích, ale že veřejně působili celé sledované období, tj. v 16. až 18. století. A tady se ukázalo, že zdůvodnění tohoto faktu budu muset hledat ve společenských podmínkách, které byly velmi rozdílné v Čechách a v Uhrách, kam Slovensko ve sledovaném období patřilo. Nastíním o Slovensku jen několik skutečností.

Autorů, kteří se nějakým způsobem podíleli na slovenském literárním dění, mám podchyceno 229 (nepocházeli všichni ze Slovenska). V 16. století to bylo 13 autorů, tj. 5,68 %, v 17. století 50 autorů, tj. 21,83 %, a v 18. století 168 autorů, tj. 73,36 % (dva autory nemám časově ještě vyřešeny). Z nich bylo 128 evange-

líků, tj. 55,9 %, 68 katolíků, tj. 29,7 %, a zbylých 33 autorů, tj. učitelů, právníků, lékařů a dalších, u nichž je v literatuře dán důraz na jejich profesi, ale jejich náboženská orientace nebyla zmíněna – těch je 14,4 %. Pokud vyřeším jejich náboženskou příslušnost, mohu tím částečně změnit výše uvedená procenta, ale nedomnívám se, že by to výrazněji ovlivnilo daný procentuální poměr.

Zajímavé je také hodnocení autorů podle souběžného časového a náboženského hlediska. 16. století bylo na Slovensku jakoby jen evangelické – 9 autorů, v 17. stol. působilo 32 evangelíků a 12 katolíků a v 18. století pak 87 evangelíků a 56 katolíků. Zkuste si v duchu porovnat, jaká byla náboženská situace v českých zemích po bitvě na Bílé hoře (8. 11. 1620). Na vysvětlenou řeknu jen na okraj, že možná evangelická působnost na Slovensku po celá tři staletí byla způsobena odlišnou politickou situací, jaká se vytvořila v obou částech rakouské monarchie po Bílé hoře. Císař Ferdinand II. neměl hned záminku nějakým způsobem omezovat náboženskou svobodu na Slovensku tak, jak to mohl udělat v Čechách po Bílé hoře a po uzavření vestfálského míru v roce 1648. První podobná příležitost na Slovensku se naskytlá Vídní po potlačení Veselíného povstání v roce 1671. Byla zavedena tehdy jistá opatření, která byla podobná Obnovenému zřízení zemskému (v Čechách 1627 a na Moravě 1628). Ale kárná opatření se Vídní v praxi nepodařilo dotáhnout do všech důsledků a naopak uherská šlechta dovedla využít o třicet let pozdějšího povstání Františka II. Rákoczyho v letech 1703–1711 k svému prospěchu. Na jeho konci v tzv. sátmárském míru z 24. dubna 1711 si mj. za slib dědičného panství Habsburků na uherském trůně vymohla trvalou náboženskou svobodu. V českých zemích můžeme najít až částečnou obdobu v tolerančním patentu císaře Josefa II. z roku 1781, kdy však nebyla povolena všechna nekatolická vyznání.

Nyní zpět k českým poměrům. Už jsem naznačil, že budu v místopisném hodnocení českého prostředí vycházet z krajů a okresů podle současného správního rozdělení republiky. Pro každý kraj tak budu mít jistý počet místopisných údajů, které rozdělím do okresů a v nich do obcí. Pokud bych v tomto duchu pokračoval u všech 14 českých krajů (13 krajů a Praha se statutem kraje) a v nich u příslušných okresů, dostal bych na konci celé řady oněch čtrnácti příspěvků přehled o zcela konkrétních literárně činných osobách, které v jednotlivých lokalitách působili. Prvním krajem, kde se o to pokusím, bude kraj Vysočina a výsledek uveřejním v Knihovnickém zpravodaji Vysočina, kde mě už přetiskli můj loňský referát z této konference. Tam do 10. února 2006 zašlu k uveřejnění literární a knihopisné hodnocení autorů vážících se k tomuto regionu podle uvedeného hlediska.

O českém prostředí obecně mám zatím k dispozici jen holá číselná fakta nabytá, jak jsem se výše zmínil, teprve nedávno. Ale už z nich je patrné, kde se výrazně prosazovala česky psaná literatura a naopak, kde se odehrával nejčastější boj o udržení českého jazyka a literatury. Výrazně kladná čísla z Prahy a blízkého okolí, což lze číselně doložit, a naopak velmi nízká čísla počtu záznamů ze severu a západu Čech nám nepochybně dávají najevo, že v těchto lokalitách se českému jazyku mnoho nedařilo. Práce na databázi z hlediska místopisného je časově velmi náročná. Pro zajímavost – ve Wordu zabírá databáze více než 800 stran textu a každý místopisný údaj je okódován siglou. Nicméně v roce 2005 byl vytvořen solidní základ pro příští roky, kdy bude postupně přistupováno k jednotlivým krajům a budou tak vytvářeny literární obrazy těchto prostor. Pochopitelně bude nutné prohlubovat znalosti o autorech daných lokalit, čímž se nepochybně zvýší i počet místopisných záznamů.

Už bylo konstatováno, že v Knihopisu bylo nalezeno a biograficky zpracováno celkem 1790 jmenovitých autorů. Z českého hlediska výrazně převažují autoři pocházející z Čech – je jich přes 800, z Moravy pochází asi 141 autorů, Slezska 31 autorů, ze Slovenska pochází přibližně 181 autorů. Počty nejsou konečné, protože zpracováváním se číselné údaje mohou měnit. Podle místopisného hlediska bylo letos nově vytvořeno 5 993 kódovaných záznamů. Z toho se týkalo území Čech, Moravy a Slezska 2 741 záznamů, území Slovenska 1 024 záznamů (do rekativně vyššího počtu záznamů se promítlo použití Slovenského biografického slovníku), ciziny se týká 2 018 záznamů; zatím neurčeno je asi 200 záznamů. Většina komplikací v tomto ohledu je způsobena větším počtem výskytu stejného jména obce v různých krajích. Po dalším ověření správnosti údajů vše zveřejním na webové stránce jako další část vystaveného Knihopisu. Už během měsíce února by mohl být na adrese <http://mistopis.knihopis.org> zveřejněn první místopisný přehled, a to kraje Vysočina, a tamtéž by měly být postupně zveřejňovány další místopisné údaje dalších krajů republiky.

A nyní konkrétnější čísla. Čech samotných se týká, jak výše uvedeno, 2 142 záznamů, z nich nejvíce Prahy: 596, Středočeského kraje 567, Královéhradeckého kraje se týkalo 210 záznamů, Jihočeského 198, Plzeňského 178, Ústeckého 162, Pardubického 155, Libereckého 44, Karlovarského 32 záznamů. Z Moravy to bylo celkem 543 záznamů, nejvíce z kraje Vysočina: 174 záznamů (je na pomezí historických zemí Moravy a Čech), Olomoucký kraj čítá 151 záznamů, Jihomoravský kraj 143 záznamů, Zlínský kraj 75 záznamů. Slezsko je zastoupeno Moravskoslezským krajem s 56 záznamy. Záznamů Čech, Moravy, Slezska a Slovenska je celkem 3 765.

Z toho je více než patrné, že hlavní tíha a hlavní zátěž se týkala Prahy a jejího blízkého okolí. Myslím si, že právě střední poloha Prahy měla hlavní podíl na tom, že Čechy zůstaly baštou češství a že už v té době některé okrajové části Čech – viz Liberecko 44 záznamů a Karlovarsko 32 záznamů – jasně signalizovaly velmi slabou náklonnost k českému jazyku. Nechci ale tuto situaci tak jednoznačně hodnotit, protože si musíme přiznat, že hlavně v prvních desetiletích po Bílé hoře šly přes Liberecko a severní Čechy tajné cesty pro pašovanou česky tištěnou knihu do Čech i na Moravu. Možná, že právě zvýšená ostražitost císařských a jezuitů před touto situací měla za následek naopak nízkou místní náchylnost k českému jazyku.

Pokud jde o Moravu, je z čísel patrné, že český duch nikdy nepřevážil nad důslednou rekatolizací, opírající se o latinský jazyk. Místopisná čísla jasně hovoří o tom, že zřejmě blízkost Vídně a silné pozice olomouckého biskupství a od r. 1777 arcibiskupství dovedly obhájit silné pozice katolické církve a jezuitského řádu na Moravě, které ve svých důsledcích nepodporovaly až tolik českého ducha. Nechci však soudit tak jednoznačně, protože nemám k porovnání literaturu v latinském a německém jazyce. Na vše se prozatím dívám jen prizmatem české knižní kultury.

Pokud jde o záznamy z ciziny, je situace následující. Nejvíce záznamů se týká Německa – 854, Itálie – 215, Rakouska – 186, Maďarska – 182 záznamů, Polska – 162 záznamů, Francie – 97 záznamů, Švýcarska – 55 záznamů, Anglie – 44 záznamů, Nizozemí – 37 záznamů, Belgie – 34 záznamů, Španělska – 32 záznamů, státy s malým počtem záznamů mají dohromady 120 položek. Celkem se ciziny týká 2 018 záznamů.

Závěrem se dotknu ještě naší současné práce na digitalizaci Knihopisu. Knihopis je, jak známo, vyvěšen na webové stránce www.knihopis.org. Snažíme se o další doplňování údajů. Obrazovou část titulních stran a obrazových příloh má na starost p. Roman Soukup. Zatím nově zpracoval tituly v knihovně kláštera Teplá, Vědecké knihovny v Plzni, Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě a naposledy byl v muzeu ve Vysokém Mýtě. Postupně na knihopisné záznamy navěšujeme tuto obrazovou část. Nemáme na to ale vymezenou samostatnou pracovní sílu, proto i ono zavěšování jde kupředu dost pomalu. Kolegyně Cíglarová zjišťuje další spolupracovníky na knihopisných titulech (dedikanty, překladatele, vydavatele, autory komentářů apod.). Dále se pokoušíme o alespoň stručnou obsahovou charakteristiku tisků. Osobní roli jsem vám popsál výše.

Zcela na závěr jedno malé upozornění. Podle sdělení kolegy pana magistra Jiřího Žúrka, který se u nás stará o počítačovou stránku projektu, je Knihopis v elektronické podobě dostupný už i na CD-ROMu. CD-ROM obsahuje všechny

záznamy databáze Knihopis Digital v UNIMARCovém formátu. Struktura dat je přizpůsobena knihovnímu systému CLAVIUS v podobě šifrované DBF databáze. K přečtení a využívání CD-ROMu je proto nutno si nainstalovat systém CLAVIUS s modulem TURBO, který dokáže záznamy z CD-ROMu správně přečíst a importovat. Zájemcům z řad odborné veřejnosti může být CD-ROM distribuován od nás, z kabinetu, na požádání za paušální poplatek 500 Kč. Laicky řečeno: požádáte nás o zaslání knihopisného CD-ROMu, my vám za paušální poplatek pošleme CD-ROM s plnou databází Knihopisu a vy si s pomocí modulu TURBO stáhnete vámi požadovaný záznam z CD-ROMu. Nepůjde tedy o stahování všech knihopisných záznamů z CD-ROMu en bloc, ale jen o vámi požadované konkrétní záznamy, např. tituly z vašich fondů apod. Poplatek by platil i pro eventuální další naši spolupráci s vámi.